

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA ELEKTROTEHNIKO

HAPTIČNI ROBOTI

JANUAR, 2007

“Realnost je zgolj iluzija, vendar zelo obstojna.”

(“Reality is merely an illusion, albeit a very persistent one.”)

Albert Einstein (1879-1955)

Predgovor

Leta 1965 je imel profesor I. Sutherland na kongresu v New Yorku predavanje z naslovom *The Ultimate Display*. Poslušalce je navdušil z idejo v kateri računalniški zaslon predstavlja okno skozi katerega človek gleda v navidezni svet, pozornost pa vzbudil z idejo o posredovanju tipne povratne informacije človeku, ki interaktivno deluje v navideznem okolju. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja računalniki še niso bili dovolj zmogljivi za uresničitev njegove vizije. Danes, dobrih trideset let pozneje, pa navidezna resničnost vstopa v vsakdanjo uporabo. Razvoj računalnikov je postopoma omogočil izvedbo vizualne, zvočne in haptične upodobitve navideznega sveta. Z razširitvijo domene upodabljanja na haptično prikazovanje, ki podaja povratno informacijo o velikosti in prostorski porazdelitvi sile ob dotiku objektov navideznega sveta, se je izboljšala kvaliteta interakcije med človekom in strojem. Haptična interakcija je postala del aplikacij, kot so manipulacija nanomaterialov, predpriprava in izvedba kirurških operacij, rehabilitacija oseb s prizadetim senzorno-motoričnim sistemom, izdelovanje virtualnih prototipov v industriji, digitalno kiparstvo, igre in zabava.

Knjiga *Haptični roboti* je nastala na podlagi zapiskov za predavanja o haptičnih sistemih študentom robotike. Obravnava problematiko haptične interakcije v navideznih okoljih in teleoperacijskih sistemih in s tem pokriva področje sodobnih raziskav o navideznem dotiku, enem od osnovnih elementov navidezne resničnosti. Knjiga je razdeljena na deset poglavij. Vsako poglavje zase predstavlja zaokroženo celoto, kar bralcu omogoča, da se neposredno posveti iskani problematiki. Deset poglavij skupaj pa podaja celovit pregled tematike haptične interakcije. Knjiga seveda ne pokriva vse teorije in prakse s področja haptičnih robotov, poskuša pa opozoriti na najpomembnejše vidike haptične interakcije in usmerja bralca k rešitvi osnovnih problemov. Kritičen bralec pa bo rešitve prikazane v knjigi znal nadgraditi s specifičnim pristopom za konkretno nalogo.

Poglavje *Uvod v navidezno resničnost* definira medij navidezne resničnosti, predstavi osnove upodabljanja navideznega sveta v vizualni, zvočni in hap-

tični obliki ter oblike interakcije z navideznim svetom. S ciljem predstaviti navidezno resničnost čim širšemu krogu bralcev je poglavje napisano v poljudnoznanstveni obliki. V izogib vključitvi zahtevnejše tematike v uvodno poglavje je posebej podan *Uvod v haptičnost*, ki bralca uvede v strokovno izrazoslovje s področja haptične interakcije.

Haptična interakcija temelji na vzajemnem delovanju med robotsko napravo in človekom. Učinkovita in stabilna interakcija je pogojena s pravilnim razumevanjem lastnosti človekovega senzorno-motoričnega sistema. Človekov motorični sistem omogoča upravljanje haptične naprave, ki v nasprotni smeri posreduje človeku tipno informacijo v obliki sile. Poglavje z naslovom *Človekov haptični sistem* podaja zahteve za haptične naprave z vidika človekovega senzorno-motoričnega sistema. Poglavje *Haptični vmesniki* analizira osnovne kinematične in dinamične lastnosti kinestetičnih in taktilnih haptičnih naprav. Ker tehnologija izvedbe naprav relativno hitro zastara, teoretične osnove pa običajno ostajajo nespremenjene, so haptične naprave predstavljene le z nekaj karakterističnimi primeri, ki prikazujejo različne kinematične strukture mehanizmov.

V poglavju *Haptično zaznavanje dotika* so predstavljene osnove zaznavanja dotika med objekti v navideznem okolju. Za ustrezno predstavitev reakcijske sile, ki preko haptičnega vmesnika deluje na človeka, je potrebno zaznati dotike med objekti navideznega sveta in točko interakcije s človekom. Detekcija dotika med objekti je odvisna od načina modeliranja geometrijskih lastnosti objektov. Večina metod geometrijskega modeliranja izhaja iz področja računalniške grafike, pri čemer je najpogostejša uporaba poligonskih modelov. Za ohranitev konsistentnosti med grafičnim in haptičnim upodabljanjem navideznega sveta je zaznavanje dotika predstavljeno na primeru poligonske predstavitve. V trenutku dotika med objekti se na osnovi fizikalnega modela navideznega okolja izračunajo sile interakcije, ki preko haptičnega robota delujejo na človeka. V poglavju *Haptično prikazovanje dotika* so predstavljeni fizikalni modeli, ki omogočajo uporabniku sistema navidezne resničnosti dotikanje, zaznavanje in manipulacijo navideznih objektov v simuliranem okolju preko haptičnega vmesnika. Obravnavane so bistvene lastnosti navideznih objektov, ki jih je potrebno modelirati, kot so prazen prostor, togost, trenje in dinamika gibanja objektov.

Haptični robot je v osnovi običajen robot z mehanizmom, pogoni in regulatorjem. Zanj je potrebno načrtati ustrezno vodenje, ki pa je specifično v smislu interakcije s človekom. V poglavju *Vodenje haptičnih vmesnikov* so vpeljane osnovne regulacijske sheme za impedančno in admitančno vodenje haptičnih vmesnikov in prikazani vplivi interakcije robota s človekom na regulacijsko zanko. Predstavitev vodenja haptičnih vmesnikov je osredotočena na osnovne metode, saj kompleksnejše izvedbe, ki jih je mogoče najti v literaturi običajno temeljijo na eni od predstavljenih metod. Del načrtovanja

vodenja je tudi analiza stabilnosti regulacijskega sistema, ki je zaradi specifičnosti haptičnih vmesnikov, ki delujejo v tesni povezavi s človekom, še posebnega pomena. Stabilnost je predpogoj za varno delovanje. V poglavju *Stabilnost haptičnih vmesnikov* so analizirani vzroki nestabilnega delovanja in predstavljene osnovne metode za zagotavljanje stabilnosti. Analiza stabilnosti je izvedena z uporabo četveropolnih modelov, ki izhajajo iz teorije električnih vezij in omogočajo obravnavo sistemov, kjer električne in mehanske veličine nastopajo istočasno.

Haptični roboti, kot so predstavljeni v prvih osmih poglavjih, so predvsem namenjeni interakciji z navideznimi svetovi. V nekaterih nalogah pa se pojavi potreba po posredni interakciji z oddaljenim realnim svetom preko teleoperacijskega sistema zgrajenega iz dveh robotov, ki predstavljata upravljalno in izvršno napravo, in komunikacijskega kanala, ki usklajuje delovanje obeh naprav. Upravljalna naprava je običajno haptični robot, ki sprejema ukaze v obliki gibanja od operaterja in nazaj operaterju posreduje tipne informacije o interakciji med izvršnim robotom in okoljem. V poglavju *Teleoperacija* je iz vidika vodenja analizirana uporaba haptičnega robota kot podsistema teleoperacijskega sistema. Ena od pomembnih lastnosti teleoperacijskega sistema je možnost skaliranja sil in premikov med upravljalno in izvršno napravo. Na ta način je mogoče gibanje roke operaterja, ki se meri v metrih, preslikati v premik izvršnega robota, ki se meri v nanometrih in sile, ki nastopajo na molekularnem nivoju preslikati v sile, ki jih more zaznati človek. Uporaba haptičnih robotov na področju nanotehnologij je predstavljena v zadnjem poglavju z naslovom *Mikro/nanomanipulacija*. Haptična naprava je uporabljena za upravljanje izvršnega sistema, ki omogoča manipulacijo posameznih atomov in molekul in s tem gradnjo nanostruktur s posebnimi lastnostmi.

Kazalo

1	Uvod v navidezno resničnost	1
1.1	Definicija navidezne resničnosti	1
1.1.1	Navidezno okolje	1
1.1.2	Navidezna prisotnost	2
1.1.3	Senzorna povratna informacija	2
1.1.4	Interaktivnost	2
1.2	Pojmi povezani z navidezno resničnostjo	3
1.2.1	Umetna resničnost	3
1.2.2	Kibernetski prostor	3
1.2.3	Obogatena resničnost	3
1.2.4	Teleprisotnost	3
1.3	Navidezna resničnost: medij	4
1.4	Sistemi navidezne resničnosti	5
1.5	Vmesnik do navideznega sveta: vhod	5
1.5.1	Zaznavanje gibanja uporabnika	7
1.5.2	Zaznavanje okolice	10
1.6	Vmesnik do navideznega sveta: izhod	11
1.6.1	Vizualni prikazovalniki	11
1.6.2	Zvokovni prikazovalniki	18
1.6.3	Haptični prikazovalniki	21
1.6.4	Vestibularni prikazovalniki	24
1.7	Upodobitev navideznega sveta	24
1.7.1	Predstavitev navideznega sveta	24
1.7.2	Vizualna predstavitev v navidezni resničnosti	25
1.7.3	Zvočna predstavitev v navidezni resničnosti	26
1.7.4	Haptična predstavitev v navidezni resničnosti	27
1.7.5	Metode upodabljanja navideznega sveta	28
1.8	Interakcija z navideznim svetom	34
1.8.1	Manipulacija v navideznem svetu	35
1.8.2	Navigacija v navideznem svetu	37
1.8.3	Interakcija z ostalimi uporabniki	38

1.9	Izkustvo navidezne resničnosti	40
1.9.1	Navidezna prisotnost	40
1.9.2	Fizikalni zakoni delovanja navideznega sveta	42
1.9.3	Vsebina navideznega sveta	42
2	Uvod v haptičnost	45
2.1	Definicija haptičnosti	45
2.2	Potreba po haptičnosti	47
2.3	Terminologija	49
3	Človekov haptični sistem	51
3.1	Receptorji	54
3.2	Kinestetični čuti	55
3.2.1	Čutila	55
3.2.2	Zaznavanje gibanja in položaja okončin	58
3.2.3	Zaznavanje sile	59
3.2.4	Zaznavanje togosti, viskoznosti in vztrajnosti	59
3.3	Taktilni čuti	59
3.4	Človekov motorični sistem	61
3.4.1	Dinamične lastnosti človeške roke	62
3.4.2	Dinamika mišične aktivacije	63
3.4.3	Dinamika mišičnega krčenja in pasivnega tkiva	63
3.4.4	Nevronska povratna zanka	64
3.5	Posebne lastnosti človekovega haptičnega sistema	65
3.5.1	Distalni do proksimalni gradient haptične natančnosti	65
3.5.2	Zaznavni pomen spremembe	65
3.5.3	Dvoročni referenčni koordinatni sistem	66
3.5.4	Dejavniki, ki določajo hitrost prenosa informacij	66
4	Haptični vmesniki	67
4.1	Kinestetični haptični vmesniki	67
4.1.1	Kriteriji načrtovanja in izbire haptičnih vmesnikov	67
4.1.2	Klasifikacija haptičnih vmesnikov	70
4.1.3	Neprenosni haptični vmesniki	71
4.1.4	Prenosni haptični vmesniki	79
4.2	Taktilni haptični vmesniki	82
5	Haptično zaznavanje dotika	85
5.1	Merjenje dotika v telemanipulacijskem okolju	85
5.1.1	Senzorji sil in momentov	86
5.1.2	Taktilni senzorji	86
5.2	Zaznavanje dotika v navideznem okolju	87
5.2.1	Predstavitev modelov navideznih objektov	88

5.2.2	Zaznavanje dotika v poligonskih modelih	92
6	Haptično prikazovanje dotika	101
6.1	Modeliranje praznega prostora	105
6.2	Modeliranje togosti objektov	105
6.2.1	Model vzmet-usmerjeni dušilnik	106
6.2.2	Model zavornega pulza	106
6.2.3	Model zaznane togosti	108
6.3	Modeliranje trenja	109
6.4	Dinamika navideznih okolij	110
7	Vodenje haptičnih vmesnikov	115
7.1	Odprtozančno impedančno vodenje	119
7.2	Zaprtozančno impedančno vodenje	122
7.3	Zaprtozančno admitančno vodenje	124
8	Stabilnost haptičnih vmesnikov	129
8.1	Aktivno vedenje navidezne vzmeti	129
8.2	Dvopolni in četveropolni model haptične interakcije	131
8.2.1	Dvopolni model haptične interakcije	131
8.2.2	Četveropolni model haptične interakcije	132
8.3	Stabilnost in pasivnost haptične interakcije	134
8.4	Transparentnost in dosegljivo območje impedanc	136
8.4.1	Dejavniki, ki vplivajo na Z -širino	137
8.5	Navidezna sklopitev	140
8.5.1	Impedančni prikazovalnik	141
8.5.2	Admitančni prikazovalnik	146
8.5.3	Dualnost	151
8.6	Pasivnost haptičnega vmesnika	153
8.6.1	Observator pasivnosti	154
8.6.2	Regulator pasivnosti	156
9	Teleoperacija	161
9.1	Primerjava teleoperacije in navidezne resničnosti	162
9.2	Fizikalno ozadje teleoperacije	163
9.3	Četveropolni model teleoperacije	163
9.4	Teleoperacijski sistemi	166
9.5	Štirikanalna arhitektura vodenja	170
9.6	Dvokanalne arhitekture vodenja	172
9.6.1	Dvokanalna arhitektura vodenja položaj-položaj	173
9.6.2	Dvokanalna regulacijska arhitektura sila-položaj	176
9.6.3	Primerjava različnih dvokanalnih arhitektur vodenja	178
9.7	Pasivnost teleoperacijskega sistema	179

---

10 Mikro/nanomanipulacija	187
10.1 Fizika v svetu nanometrskih dimenzij	187
10.1.1 Zvezni model nanometrskih sil	190
10.2 Sistem za nanomanipulacijo	192
10.2.1 Nanomanipulator	192
10.2.2 Pogoni	193
10.2.3 Merjenje sil interakcije	193
10.2.4 Model dinamike dotika	194
10.3 Vodenje skalirane dvostranske teleoperacije	196
10.3.1 Modela dinamike haptičnega prikazovalnika in nano- manipulatorja	197
10.3.2 Načrtovanje vodenja	198
10.4 Uporaba nanomanipulacije	198
Literatura	206

1

Uvod v navidezno resničnost

1.1 Definicija navidezne resničnosti

Človeška zgodovina je zaznamovana z razvojem medijev, ki omogočajo izmenjavo idej. Zadnji korak v tem razvoju predstavlja uporaba *navidezne resničnosti*. Navidezno resničnost definiramo kot medij sestavljen iz interaktivne računalniške simulacije, ki zaznava uporabnikov položaj in delovanje ter nadomesti ali obogati povratno senzorno informacijo enemu ali več čutom, s čimer dobimo občutek navidezne prisotnosti v simulaciji (navideznem okolju). Tako lahko v navidezni resničnosti identificiramo štiri osnovne elemente: navidezno okolje, navidezna prisotnost, senzorna povratna informacija (kot odziv na uporabnikovo delovanje) in interaktivnost.

1.1.1 Navidezno okolje

Navidezno okolje predstavlja vsebino določenega medija, ki lahko bodisi obstaja le v mislih ustvarjalca ali pa je deljena z ostalimi ljudmi. Obstaja lahko ne da bi bilo prikazano preko sistema navidezne resničnosti – podobno kot lahko scenarij za film obstaja neodvisno od samega filma. Računalniško osnovano navidezno okolje tako predstavlja opise objektov znotraj simulacije. Navidezno okolje je torej 1) imaginarni prostor običajno prikazan preko medija in 2) opis množice objektov v prostoru ter pravil in razmerij, ki vodijo te objekte [52]. Ko opazujemo to okolje preko sistema, ki prikaže objekte in omogoča interakcije, kar rezultira v navidezni prisotnosti, govorimo o navidezni resničnosti.

1.1.2 Navidezna prisotnost

Navidezno prisotnost lahko v grobem razdelimo na fizično (senzorno) in mentalno. Navidezna prisotnost predstavlja občutek navzočnosti v nekem okolju; lahko je povsem duševno stanje ali pa doseženo preko nekega fizičnega medija: fizična navidezna prisotnost je osnovna značilnost navidezne resničnosti; mentalna navidezna prisotnost uporabnika je običajno cilj ustvarjalca medija. Mentalna navidezna prisotnost predstavlja stanje zamaknjenosti: napetost, pričakovanje ali dvom; vključenost v navidezno okolje. Fizična navidezna prisotnost predstavlja telesno vstopanje v medij; sintetični dražljaji, ki stimulirajo človekova čutila, so ustvarjeni s tehničnimi pripomočki; to pa ne pomeni, da morajo biti vključeni vsi čuti oziroma mora biti zajeto celotno telo. Poleg pojmov fizične (telesne) in mentalne (duševne) navidezne prisotnosti se uporablja še pojem teleprisotnosti.

1.1.3 Senzorna povratna informacija

Senzorna povratna informacija je nujna sestavina navidezne resničnosti. Sistem navidezne resničnosti zagotavlja neposredno senzorno povratno informacijo udeležencem glede na njihov fizični položaj. V večini primerov je vid najpomembnejši čut, preko katerega dobivamo povratno informacijo, čeprav obstajajo tudi navidezna okolja, ki prikazujejo le haptično informacijo. Da senzorna povratna informacija ustreza trenutnemu položaju osebe, je potrebno zaznavati njeno gibanje. Zaznavanje lege pomeni računalniško merjenje položaja in orientacije objekta v fizičnem okolju.

1.1.4 Interaktivnost

Da postane navidezna resničnost realistična, se mora odzivati na delovanje uporabnika, torej mora biti *interaktivna*. Zmožnost vplivanja na računalniško ustvarjena okolja predstavlja eno od oblik interakcije. Druga možnost je sposobnost spreminjanja zornega kota znotraj okolja. *Večuporabniško okolje* predstavlja razširitev interaktivnega delovanja in označuje večje število uporabnikov, ki interaktivno delujejo znotraj istega navideznega prostora oziroma simulacije. Večuporabniško okolje mora omogočati interakcijo med uporabniki. Takšno okolje seveda ni nujno del navidezne resničnosti.

Ko delujemo v istem okolju z ostalimi ljudmi, je pomembno zaznavati njihovo prisotnost v tem okolju – kje stojijo, kaj počnejo, kam gledajo, kaj govorijo. S pojmom *avatar* (hindujska beseda za utelešenje božanstva) označujemo predstavitev uporabnika v navideznem okolju. Avatar je navidezni objekt, ki predstavlja uporabnika ali fizični objekt znotraj navideznega okolja.